

Надія Вовченко (Одеса, Україна)

АРХІВНИЙ ФОНД ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ

Одеська національна наукова бібліотека імені М.Горького має славу 185-літню історію, яка розпочалась в 1829 році, коли генерал-губернатор Новоросійського і Бессарабського краю М.С.Воронцов звернувся з доповідною запискою за № 5425 від 11 березня 1829 року до міністра внутрішніх справ про відкриття в місті Одесі публічної бібліотеки. Фонд бібліотеки дуже швидко поповнювався книгами і документами. Вже 85 років у бібліотеці працює відділ зберігання архівного фонду, біографія якого заслуговує на те, щоб її розглянути детальніше.

Народний комісаріат освіти 8 травня 1930 року видав розпорядження за № 249-є, яким доручив одеському уповноваженому управління науки в місті Одесі об'єднати з Державною публічною бібліотекою Центральну наукову бібліотеку та приєднати до Одеської публічної бібліотеки Українську державну бібліотеку, «щоб корінним чином зміцнити і поліпшити роботу бібліотек міста». Об'єднана бібліотека дістала назву: Одеська державна бібліотека. Цим розпорядженням рекомендувалося залишити в Одеській державній бібліотеці відділ поповнення, відділ книгокористування, відділ абонементів, відділ «Україніка», відділ місцевого краю, бібліографічний відділ, відділ рідкісних видань та рукописів, відділ марксизму-ленінізму і заснувати новий відділ - таємний. Аргументувалося це так: «через розпорошеність і розкиданість таємних фондів в різних місцях і, що ці фонди в бібліотеках перебувають без належної упорядкованості і належного порядку користування ними, що приведе до цілого ряду зловживань цими фондами, і передати до цього таємного відділу усіх таємних фондів з бібліотек міста Одеси».

За фрагментами архівних документів, що зберігаються в Одеській національній науковій бібліотеці імені М.Горького, у даній статті відтворюється діяльність таємного відділу (згодом відділу зберігання архівного фонду).

Таємний відділ - це відділ, у якому містилась інформація, вилучена із загального, наукового, культурного обігу кількох поколінь українців. Внаслідок проведення масових «чисток» бібліотечних фондів бібліотеки втратили близько 70% літератури, серед якої були твори вітчизняної та зарубіжної класики, цілі пласти наукової думки.

Згідно зі списками і наказами Головліту УРСР 1930-1936 років та уповноваженого Ради Міністрів СРСР з охорони військових і державних таємниць 1946-1956 років до «ідеологічно шкідливих» документів були віднесені твори колишніх керівників жовтневого перевороту, релігійна, шовіністична, кадетська, есерівська, анархістська, економічна література. Тобто так звана «контрреволюційна та антихудожня література», що, на думку представників радянської влади, перешкождала становленню більшовицького режиму. У «чорних списках» опинилися і твори М.Грушевського, Л.Юркевича, Д.Яворницького, Д.Донцова, М.Могилянського, Т.Шевченка та інших, які розкривали самотність українського народу, пробуджували національну свідомість. Впродовж цих років із бібліотек, переважно наукових, було вилучено 77 тисяч примірників. Не винятком була і Одеська державна бібліотека, до таємного відділу якої надходили масиви різноманітної літератури. Відділ зберігання архівного фонду очолювали: Є.В.Гончаренко (1930-1931), Є.М.Анікіна (1931-1933), І.Л.Ірська (1933-1941).

Велика Вітчизняна війна. Період окупації, руйнації торкнулися бібліотеки повною мірою. Її стан після бомбардувань був жалюгідним. Пошкоджений дах будівлі, на який впала бомба, аванзал, музей книги, над яким були розбиті скляні ліхтарі, розпорошені фонди. Румунські окупанти вивезли найціннішу літературу зі статистики, географії, етнографії. В архіві зберігається документ «Отчет о работе по составлению картотеки исчезнувших и выбывших из библиотеки книг» від 2 вересня 1943 року, складений бібліотекарем Андрієм Жуковським. За його підрахунками вибуло з розділів фонду: з I, II - філософія і психологія - 480 примірників, III - право - 1431, IV - географія - 907, V - історія - 349 та ін. Загалом - 7964 книги. Робота над картотекою не була завершена, тому й остаточної цифри вивезених книжок ми не знаємо. За списком актів на книги, видані із ОДНБ директором Олександром

Миколаївною Тюнеєвою на вимогу дирекції Одеського муніципалітету, значиться, що книги передавалися: 01.01. 1942 р. - фон Бергу, Німеччина - 662 кн.; 03.08. 1943 р. - університету у м. Сибіу, Румунія - 616 кн., 03.10. 1943 р. - музею в м. Бухаресті - 25 кн.; Королівство Румунія - 945 кн.; 30. 11. 1943 р. - Дирекції юстиції Румунії - 258 кн.; Вищому військовому румунському штабу - 108 кн.; представникові румунського Червоного Хреста - 1012 кн.

Основний фонд бібліотеки вдалося зберегти, а найціннішу його частину - евакуювати. У серпні 1941 року, за розпорядженням облвиконкому, трьом працівницям бібліотеки - Є.С.Левіній, Г.Б.Юрік і А.С.Деревинській (працівник спецвідділу) були видані охоронні документи і доручено вивезти 52 ящики цінностей до Ташкента, де вони й зберігалися в роки війни. Після звільнення Одеси від окупації ці безстрашні жінки повернули літературу в бібліотеку. А.С.Деревинська знову стала до роботи в спецвідділі. Фонд спецвідділу, про який неодноразово запитувала румунська влада, також був збережений. У доповідній записці старшому інспектору по бібліотеках облвиконкому від 1 грудня 1945 року директор О.М.Тюнеєва писала: «Фонд мною сохрнен исключительно благодаря стратегической операции: он был влит в общие фонды, но было сказано, что он весь вывезен».

Закінчилася війна. Одеська державна бібліотека знову відкрилася для читачів. Книги зайняли свої місця на полицях. Минав час, у спецвідділі змінювалися завідувачі, але робота його була незмінною - співробітники знову займалися вилученням літератури, перевіркою в систематичному каталозі картотеки, вирізуванням статей заборонених авторів, їхніх портретів із збірників і журналів, перевіркою за змістом книжок, що знаходились у книгосховищі. Ось деякі цифри: наприклад, у 1948 році з фонду бібліотеки було вилучено 1248 книг, у 1951р. - 2134, у 1952р. - 2358. Такою була робота Анастасії Семенівни Деревинської, яка за наказом № 125 від 19 грудня 1948 року очолила спецвідділ із фондом в 29 600 книжок. У 1966 році завідувачем архіву призначили Ганну Олексіївну Полієнко.

До кінця 1980-х років про таємні фонди бібліотек нічого не розповідалося. Ліквідація спецвідділів почалася тільки в часи так званої перебудови, за наказом № 18 від 28 липня 1988 року Головного управління з охорони державних таємниць. Загальнодоступною стала художня, технічна, наукова література, яка зберігалася під грифом «таємно». У нашій бібліотеці «заарештовану» літературу в основний фонд передавала завідувач відділу Тамара Захарівна Бачуріна. Для ознайомлення читачів з реабілітованою літературою науково-бібліографічний відділ бібліотеки видав каталог «Реабілітовані книги» (один випуск у 5 частинах). У статті «Бібліотека і репресії 1930-х років» Л.М.Бур'ян, завідувач науково-бібліографічного відділу, пише: «Серед 3952 книжок, які знайшли відображення у каталозі, знаходимо книжки М.Рильського «Ранок нашої Вітчизни», «Матеріали до бібліографії революційного руху в Одесі». Сумну долю книжок розділили періодичні видання, журнали «Бомба», «Жизнь», «Мельпомена»; газети «Боротьба», «Вільне життя». За актами і списками книжки передавались у фонди загального книгосховища. 12 000 репресованих видань знайшли своїх читачів. Оновлений відділ літератури спеціального зберігання у 1991 році очолила Е.С.Жимолостнова. У бібліотеці вона працювала з 1956 року. Указом Президента України від 28 вересня 2000 року Е.С.Жимолостновій за багаторічну сумлінну працю було присвоєне почесне звання «Заслужений працівник культури України».

У 2001-2007 рр. відділ для службового користування і архіву очолювала У.П.Кравченко, яка займалась подальшою передачею літератури в основні фонди. За актом від 25 вересня 2002 року вона передала у відділ рідкісних видань і рукописів 55 найменувань газет: «Вестник Одесского земства» (1917-1918), «Вечерние ведомости» (1919), «Державний вісник» (1918), «Единая Русь» (1919-1920), «Набат» (1919), «Перо в спину» (1919) та ін., 23 найменування журналів: «Жизнь» (1918), «Маккаба» (1917-1919), «Огоньки» (1918-1919), «Южный огонек» (1918) та ін.

У різні часи, на різних посадах у відділі зберігання архівного фонду працювали: К.Є.Андрющенко, Є.Л.Іванова, Т.Я.Габчило, В.Л.Єфімова, Л.О.Ліхачова, М. Мітакі, В.А.Бассак, Р.Н.Чернуха, Н.В.Юстратова, Ф.С.Смирнов, С.Г.Крилова, Д.К.Крикунова, яка очолювала відділ з 1983 по 1986 роки. На жаль, доля Діни Кіндратіївни Крикунової була трагічною. Вона загинула під час катастрофи на теплоході «Адмірал Нахімов» 3 серпня 1986 року. У складі сучасного відділу зберігання архівного фонду, який очолює С.В.Сундікова, працюють Н.Г.Вовченко (автор цієї статті), Л.Ф.Могулевська, Л.О.Надежко, Г.Г.Дубова.

Основне завдання відділу - зберігання архівних справ і документів для користувачів та історії. Відділ не тільки забезпечує користувачам доступ до документів, але й надає їм повну та об'єктивну інформацію про склад і зміст архівних документів. Архівний фонд складають закінчені у поточному діловодстві документи постійного зберігання, хронологічні рамки якого - 1831-2011 роки. Вивчення документів і справ архіву збагачує наші знання про історичне минуле рідного міста і бібліотеки, розкриває маловідомі сторінки їх історії.

Звернімося до деяких з них. «Справи Одеської міської публічної бібліотеки» - перлина бібліотеки з оригінальними документами, які хронологічно охоплюють майже століття і в яких зібрано понад 14 000 документів, розміщених у 40 томах. У кожному - понад 300 надзвичайно цікавих за змістом документів. Обережно гортаємо сторінки справ. Одні поживклі, на інших - згаслий текст, але більшість у гарному стані. В них - історія бібліотеки впродовж майже двох століть. Тут документи, які підписували бібліотекарі-директори: Антон Францович Спада (т. 1), Микола Миколайович Мурзакевич (т. 2-3), Михайло Феліксович Де-Рібас (т. 7), Михайло Георгійович Попруженко (т. 19-37). «Справи» - архівна спадщина, особливо цінне джерело інформації та джерельна база для науково-дослідної роботи. Ці справи користуються великим попитом серед наукових працівників бібліотеки. Для зручності користування документи розміщені в картонажах, у хронологічній послідовності. На кожен справу складено внутрішній опис із стислим змістом кожного документа.

Збереглося багато цікавих документів про попечителів бібліотеки. Так, на 124-й сторінці 34-го тому читаємо: «Прошу принять в дар от наследников покойного Якова Александровича Новикова, Александры Николаевны, Феликса Яковлевича, Максимилиана Яковлевича Новиковых библиотеку покойного преимущественно научного характера».

У звіті ОМГБ за 1909 рік на третій сторінці йдеться про факт передачі ділянки землі в 281,17 кв. саженів по Ольгіївській вулиці, під № 6, в дар бібліотеці М.М.Толстим. 16 грудня 1919 року М.М.Толстой пише листа до бібліотеки: «Желая пополнить некоторые отделы ОГПБ, я передаю в полную собственность все собрания принадлежащих мне книг, хранящихся в доме моей матери по Сабанеевскому мосту № 4».

Збережено особові справи Де-Рібасів - Олександра Михайловича і Марії Михайлівни, Олександрі Миколаївни Тюнєвої, репресованих Якова Зіновійовича Бермана, Тамари Володимирівни Горич, Миколи Івановича Михайлова, Еммануїла Григоровича Оксмана.

Неможливо охарактеризувати всі документи фонду ОННБ. Щороку він поповнюється новими; вони обробляються, систематизуються і займають своє місце на стелажах. Усі справи дбайливо доглядаються. Слід зазначити, що Одеська національна наукова бібліотека імені М.Горького має тісні взаємовідносини з Держархівом Одеської області.

Зміни в політичному, суспільному, громадському житті позитивно вплинули на роботу архіву. Змінилася державна архівна політика, першорядним завданням відділу зберігання архівного фонду стало відтворення документальної пам'яті українського народу. Документи архіву чекають на своїх користувачів та дослідників історії нашого краю.

Светлана Герасимова (Одесса, Украина)

ЗАДАЧИ ВЫСТАВОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРХИВА ИЛИ КАК СЛОМАТЬ УСТОЯВШИЙСЯ СТЕРЕОТИП

Слово «архив» воспринимается людьми по-разному. Для одних это слово обозначает груды старых, бесполезных бумаг. У историков слово «архив» имеет иное значение. Архив - это собрание бесценных и уникальных документов, отображающих историю человеческого общества, источников сведений о минувшем. В современном обществе очень важная роль принадлежит архивам как центрам историко-культурного наследия всей страны, и донести это богатство до публики, до широкого круга людей, не только профессионалов, является целью и задачей архивистов. Осуществить это возможно посредством выставок.